

leer bij wijze van voorbeelden: p. xxxi n. 94: 1699 moet zijn: 1599; p. 19 n. 3: 7 moet zijn 6; p. 19 n. 5: 10 moet zijn: 9; p. 22 n. 5 regel 4: Ouod moet zijn: Quod; p. 30 regel 11: Des moet zijn: Des.; p. 32 n. 7 regel 5: reprende moet zijn: reprendre; p. 36 regel 19: 31 moet zijn: 13; p. 52 regel 4: privé; moet zijn: privé;¹; p. 67 n. 10 regel 2: Voir moet zijn: voir; p. 69 n. 4 regel 4: affirmenti moet zijn: affirmant; p. 69 n. 4 regel 18: in gessissem moet zijn: ingessissem; p. 69 n. 4 regel 19: protalisse indico moet zijn: protulisse iudico; p. 73 regel 6: deça. moet zijn: deça.¹³; p. 86 n. 5 regel 6: Langermannus moet zijn: Langermanno; p. 103 n. 4: XXXVII, n. 6 moet zijn: XXXVI, n. 3; p. 131 n. 3: 11 moet zijn: 10; p. 162 n. 6: 11 moet zijn: 12.

Het lijkt enigszins onbillijk om de kwaliteiten van een boek af te doen met de opmerking dat het een goed boek is en de desiderata breed uit te meten. Men late zich hierdoor echter vooral niet misleiden. Er is hier sprake van een voortreffelijk werk en ik spreek nadrukkelijk van desiderata en niet van feilen. De opzet van de annotatie waarop het merendeel van mijn opmerkingen betrekking heeft is tenslotte, zoals gezegd, een kwestie van standpunt.

B. L. Meulenbroek

Bert Paasman, *J. F. Martinet. Een Zutphens filosoof in de achttiende eeuw* (Zutphen: Boekhandel Van Someren - H. W. ten Bosch, 1971, 112 blz.).

Er zijn in de laatste decennia genoeg levensbeschrijvingen van achttiende-eeuwse geleerden verschenen, om de vraag te rechtvaardigen of het ook niet eens tijd werd voor Johannes Florentius Martinet. Deze Zutphense predikant moge dan een figuur van het tweede plan zijn geweest, het werk van deze ijverige popularisator heeft voor zijn generatiegenoten wel zoveel betekend, dat nadere kennismaking met Martinet ons zeker kan helpen om de Nederlandse achttiende eeuw beter te verstaan.

In het boekje van Paasman vinden we de levensbijzonderheden van Martinet bij elkaar. Het geeft eerst in een 'Tijdsbeeld' een schets van de achttiende-eeuwse cultuur, waarin Martinet zich bewoog. Dan volgen drie hoofdstukken over Martinets eigen leven, terwijl de tweede helft van deze monografie gewijd is aan Martinets belangrijkste geschriften.

Deze eenvoudige, overzichtelijke opzet verhoogt de bruikbaarheid van deze studie als hulpmiddel en naslagwerk. Ieder zal er zonder veel moeite in kunnen vinden wat hij voor zijn speciale doel nodig heeft. Nu is Martinet een veelzijdig man geweest, breder van belangstelling meestal dan degenen die zich nu nog voor zijn boeken interesseren. Een modern biograaf zal dan ook niet zo gemakkelijk de hele Martinet kunnen omspannen. Paasman lijkt zelf wel vooral geboeid te zijn door Martinet de natuurbeschrijver. Het hoofdstuk over de *Katechismus der Natuur*, Martinets hoofdwerk, is verreweg het uitvoerigst en ook het meest lezenswaard. Goed en duidelijk krijgen wij daar te zien hoe Martinet geloof en wetenschap met elkaar in harmonie wilde brengen, door juist met de hulp van de moderne natuurwetenschappen te demonstreren hoe heel de schepping ons een goddelijke Voorzienigheid predikte, die alles op de best denkbare en ordelijkste wijze had samengeschied. Op dit terrein is Paasman een betrouwbare en goed geïnformeerde gids.

Zijn belangstelling is minder naar de historicus Martinet uitgegaan. Daar graaft hij ook niet zo diep. Het blijkt al in de titel van het hoofdstuk over Martinets geschiedwerken, 'Boven de partijen', dat Paasman hier bedoeling en resultaat niet helemaal uit elkaar heeft gehouden. Martinet kon streven naar onpartijdigheid zoveel hij wilde, geschiedschrijving die pro-Frans was en pro-Amerikaans - zoals Paasman zelf meedeelt (p. 68) -

kon in de achttiende eeuw onmogelijk boven de partijen zweven. Als Paasman gezocht zou hebben naar de bronnen van Martinets historische publicaties, zou hem ook vanzelf duidelijk geworden zijn dat Martinets keuze te selectief was dan dat we zijn aanspraak op onpartijdigheid ernstig kunnen nemen.

Paasmans interesse was daar niet in de eerste plaats op gericht. Het algemeen historische is ook niet de sterkste kant van zijn eigen boek. Het hoofdstuk over de cultuur van de achttiende eeuw ontmoet bij mij althans nogal wat bedenkingen. Zouden we het ook niet kunnen missen? Is het werkelijk nodig dat ieder die de biografie van een achttiende-eeuwer schrijft ons eerst in den brede vertelt wat naar zijn mening de verlichting is geweest? Wie zijn man goed kent en in diens tijd geen vreemdeling is brengt vanzelf in zijn boek de achtergrond tot leven. Dat is Paasman ook gelukt voor de auteur van de *Katechismus der Natuur*. De historicus Martinet wacht nog op beschrijving. Maar wie zich daaraan wil wagen, zal niet buiten het geleide van deze monografie kunnen.

A. Th. van Deursen

C. Smits, *De Afscheiding van 1834. Eerste deel: Gorinchem en 'Beneden-Gelderland'* (Oudkarspel: De Nijverheid, 1971, 448 blz., geïll., personenregister, f34. —).

Op het titelblad wordt het beschreven gebied nader gepreciseerd: Gorinchem en omgeving, Vuren, Herwijnen, Haafden, Tricht, Brakel, Poederoyen, Aalst, Nederhemert-Well, Hoenza-Driel, Zuilichem, Nieuwaaal, Gameren, en wie hier niet dadelijk thuis is, kan op het schematische kaartje tegenover blz. 216 al deze plaatsen, behalve Aalst, vinden. Van Gorkum zelf is een plattegrond opgenomen tegenover blz. 176. De aanduiding 'Beneden-Gelderland' wordt door de auteur al dadelijk in zijn 'woord vooraf' ingeperkt: het gaat hoofdzakelijk om de Bommelerwaard en het westelijk deel van de Tielerwaard; gegevens over Tiel of Kuilenburg moet men hier niet verwachten. Zoals deze aanduiding iets te ruim is genomen staat het eigenlijk ook met de hoofdtitel: wij ontvangen hier geen boek over oorzaak en ontwikkeling van de 'Afscheiding van 1834' maar een beschrijving van haar verloop binnen het aangeduide gebied van 1835 af.

De beschreven plaatsen liggen vlakbij Genderen en Doeveren, waar in 1834 H. P. Scholte predikant was en leiding gaf aan de afscheidingsbeweging. Scholte heeft zich later in Gorkum gevestigd en het minutieuze boek volgt hem op al zijn preektochten. De auteur heeft zelfs stukken weten te bemachtigen die Scholte in 1847 naar Amerika mee had genomen en geeft uitvoerig de levensgeschiedenissen van Scholte's volgelingen weer. Hij voelt zich geestelijk nauw verwant aan deze afgescheidenen, lijdt nog onder het onrecht dat zijn voorgelacht werd aangedaan en getuigt daarvan op bijna iedere bladzij met grote bewogenheid. De figuur van Scholte staat in het middelpunt; het boek geeft aanvullingen op de dissertatie van L. Oostendorp over hem uit 1964. Ook de moeilijkheden binnen de eigen kring tot 1840 komen ter sprake.

Het boek beperkt zich tot die eigen kring. De auteur is zozeer verbonden aan de afgescheidenen dat hij hen van hun omgeving isoleert; we horen alleen iets over de burgemeester of veldwachter, een enkele keer iets over de plaatselijke hervormde predikant en heel veel over de partijdige vonnissen van de gorkumse rechtbank. Maar de Afscheiding zelf komt uit de lucht vallen. We zouden iets willen horen over de samenleving waartoe de eerste aanhangers behoorden, zowel geestelijk als maatschappelijk. J. S. van Weerden heeft indertijd laten zien dat voor Ulrum, een ander kerngebied van de Afscheiding, zo'n onderzoek zeer de moeite waard was (*Spanningen en Konflikten*, 1967). Over Gorkum, de